

väntar? Men allt som kan anföras emot i form av maktens försåtliga syften och förbehåll i övrigt: Satsa på utbildning kan aldrig under några omständigheter vara fel.

Mats Lindqvist, Huddinge

Lena Wisaeus: *"Som berusad av din närhet..."*
En berättelse om Ellen von Hallwyl och Johnny Roosval. Carlsson Bokförlag, Stockholm
 2003. 291 s., ill. ISBN 91-7203-547-1.

Lena Wisaeus bok *"Som berusad av din närhet..."* är berättelsen om konstnärinnan Ellen Roosval (1867–1952), född riksgrevinna von Hallwyl och dotter till Wilhelmina von Hallwyl, kvinnan bakom Hallwylska palatset och instiftaren av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Ellen var i sitt första äktenskap gift med militärattachén och sedermera kammarherren Henrik de Maré och fick tillsammans med honom sonen Rolf (långt senare känd som skaparen av Svenska baletten i Paris). I slutet av 1800-talet hade Rolf en informator vid namn Johnny Roosval (1879–1965), en ung och lovande konsthistoriker. Ellen, som var konstnärligt begåvad och intresserad av konsthistoria, umgicks flitigt med sonens lärare och det bar sig inte bättre än att de blev förälskade i varandra. När det visade sig vara något mer än en övergående romans och Ellen begärde skilsmässa från sin man, var societetskandalen ett faktum. Henrik pendlade mellan sorg och vrede och föräldrarna försköt i princip sin dotter, men Ellen stod på sig. I juni 1907 gifte hon sig med Johnny i Heliga Trefaldighetskyrkan i Uppsala och därmed påbörjades en ny fas i deras liv. Ellen blev fru Roosval med beskurna ekonomiska tillgångar jämfört med tidigare. (Grannarna lär med viss skadeglädje ha noterat att riksgrevinnan von Hallwyl nu själv fick gå ned med soporna på gården.) Så småningom blev emellertid Johnny professor vid Stockholms högskola och ekonomin tycks ha stabiliserats. Ellen försonades också vad det led med sina föräldrar, som kom att acceptera Johnny – en procedur som underlättades av hans utnämning till professor. Under äktenskapet med Johnny utvecklades och mognade Ellens konstnärskap och från att ursprungligen ha ägnat sig åt måleri övergick hon till att skulptera. Men i den svenska konsthistorien är hon fortfarande blott en fotnot. Herrskapet Roosval fick ett långt och bitvis stormigt äktenskap, som varade fram till Ellens död i april 1952. Detta är i korthet vad Lena Wisaeus bok handlar om.

Boken är inte en vetenskaplig studie utan snarare en bok som vänder sig till en större och kulturhistoriskt intresserad läsekrets och som sådan fungerar den utmärkt. Den är välskriven och de språkliga skönhetsfläckarna är få. Berättelsen är dessutom fylld av intresseskapande ingredienser: den handlar om kärlek, makt och hat, kvinnofrigörelse, konstnärlig utveckling och akademisk karriär, om kvinnan av börd och mannen av folket. Dessutom utspelar sig dramat under en omvälvande period i Sveriges och Europas historia. Vad mer kan man önska sig av en skildring av detta slag?

Huvudmaterialet består av Ellens brev till Johnny mellan åren 1902 och 1918 och det är till stor del Ellen som blir läsarens ciceron. Av Johnnys brev från samma period finns nämligen inte så många bevarade till eftervärlden. Wisaeus framhåller att det inte är någon heltäckande biografisk skildring hon försökt skriva utan att det i stället handlar om punktvisa nedslag i Ellens och Johnnys liv. Det är också tydligt att tyngdpunkten ligger på perioden kring sekelskiftet 1900 och fram till ca 1920, vilket givetvis sammanhänger med materialsituationen. Även om det är begripligt är det beklagligt, eftersom det leder till en viss slagsida i framställningen. De senare åren i makarna Roosvals liv blir inte lika detaljerat belysta som de första åren av deras relation.

"Som berusad av din närhet..." är fylld av utdrag ur framför allt Ellens brev, vilket ger läsaren en känsla av närhet och intimitet. Wisaeus har också i stort sett lyckats integrera utdrag ur breven med sin egen text, men inte alltid. Ibland är det svårt att veta om det är författaren eller Ellen som talar. Wisaeus kan också uppfattas som alltför citatglad emellanåt. Vissa upplysningar kan bibringras läsaren utan att man använder citatformen, som kan upplevas som aningen tröttande om den överutnyttjas. En brist är också att bokens illustrationer saknar närmare upplysningar om varifrån de hämtats. Ibland är det förmodligen privata bilder som använts, ibland kanske bilder från olika arkiv.

Vilka var de då, Ellen von Hallwyl och Johnny Roosval? Ellen var, som redan antytts, en på många sätt bortskämd överklasskvinna som sina privilegier till trots tycks ha känt sig förbisedd och övergiven av såväl sin mor som sin förste make. Hon var en världsvan och berest kvinna, som studerade måleri och skulptur i Berlin och Paris. Hon beskrivs som en mångfacetterad och stundom motsägelsefull person: frihetslängtande dockhustru, konstnärligt begåvad, varmt troende, kärleksfull, temperamentsfull, bortskämd, fåfång och ödmjuk.

Porträttet av Johnny är inte lika inträngande, men han

beskrivs som extravagant, aningen fåfång, entusiastisk och begåvad. Han var yngsta barnet till grosshandlaren och danske konsuln Johan Oscar Roosval i Kalmar. När Johnny var sex år dog hans far, vilket gjorde att Johnnys uppväxtmiljö blev tämligen kvinnodominerad. Modern flyttade som änka till Stockholm och Johnny tog studenten med strålande betyg i Norra latin år 1897. Stora förhoppningar knöts till honom och han infriade många av dem under årens lopp. Efter studentexamen flyttade han till Uppsala och avlade på rekordsnabba två år en fil.kand.-examen. Johnny fortsatte på den akademiska banan och i februari 1903 avlade han sin doktorsexamen i Berlin. År 1905 utnämndes han till docent i konsthistoria vid Uppsala universitet, 1918 fick han professors titel och 1920 blev han den förste innehavaren av Anders Zorns professur i nordisk och jämförande konsthistoria vid Stockholms högskola.

Det har sagts om Johnny Roosval att han kom cyklade in i den svenska konsthistorien. Han flyttade ut studierna från föreläsningssalarna till monumenten och studenterna cyklade i långa kolonner med den barbente professorn från kyrka till kyrka. En specialitet blev de gotländska kyrkorna. Det var också Johnny som slog fast att statyn av S:t Göran och draken i Storkyrkan i Stockholm var ett verk av Bernt Notke. Men Johnny intresserade sig även för modern konst och arkitektur, var en omvitnat skicklig skribent och talare samt en omtyckt lärare. Tillsammans utgjorde Johnny och Ellen en färgstark kombination, vilket såväl vänner som studenter vittnat om. De hade ett gästfritt hem och det finns uppenbarligen en del herrskapet Roosval-folklore att ta del av för den som är intresserad.

Ett intressant avsnitt handlar om Ellens sjuklighet under framför allt det första äktenskapet. Man kommer osökt att tänka på idéhistorikern Karin Johannissons beskrivningar av de sjuka överklasskvinnorna under senare delen av 1800-talet. Kanske var Ellens klenhet ett uttryck för samma symptom, en frustration över den egna livssituationen som gestaltades genom fysisk bräcklighet och svaghet. Intressant nog finns också paralleller till den nu så aktuella diskussionen om unga kvinnor som skär sig. I ett brev till Johnny skrev Ellen: ”Jag ville ju till dig men mitt samvete gaf mig inget lugn. Johnny förlåt mig att jag skurit i mig, det var som en inre makt som tvang mig dertill liksom jag tvangs av en makt en okuflig makt att telegrafera o ställa till allt detta. Och fast jag ber Dig förlåta mig så är jag ändå glad både åt att jag ställde till bråket o skar i mig” (s. 97). Citatet kommenteras inte närmare av Wisaeus.

Detta får läsaren att börja fundera på kvinnans ställning kring sekelskiftet 1900. Denna diskussion finns också antydd av författaren, men den kunde med fördel ha fördjupats. Ty även om Ellen växte upp i ett aristokratiskt rikemanshem med stora portioner socialt och kulturellt kapital, så hade hon den stora nackdelen att vara kvinna. Inte heller i sitt andra äktenskap blev hon fullt ut den självständiga individ som hon stundom drömt om. I sin konstnärliga verksamhet betraktades hon ofta som överklasskvinna och professorshustru och blev därför sällan bedömd som konstnär av egen kraft av sina kritiker. Ändå skapade hon flera framstående verk. På Muramaris, sommarvillan som herrskapet Roosval lät bygga på Gotland, några kilometer utanför Visby, finns fortfarande flera konstverk som minner om Ellens verksamhet, bl.a. statyerna i trädgården och friserna kring den öppna spisen inne i huset. Även i Hallwylska museet finns spår av hennes konstnärliga verksamhet.

I förbigående kan nämnas att för etnologiskt vidkommande är kontakten mellan familjen von Hallwyl och Nils Lithberg (1883–1934) särskilt intressant. Lithberg var den unge amanuens som på uppdrag av Wilhelmina von Hallwyl ledde utgrävningarna av Schloss Hallwils (familjens stamgods) vallgravar i Schweiz år 1905. Wilhelmina von Hallwyl fattade tidigt tycke för den unge mannen och uppskattade de dagliga diskussionerna med honom. Hon bekostade hans studier fram till doktorsexamen och han blev den förste innehavaren av den Hallwylska professuren vid Nordiska museet. När Lithberg dog 1934 fick Ellen i uppdrag att skulptera hans gravvård på Östra kyrkogården i Visby. Denna gravvård blev ett av Ellens sista stora arbeten. Stenen har en Kristus-figur, liknande en orientalisk tempeltjänare, placerad i själva mittpartiet.

Wisaeus menar i sitt förord att Ellen von Hallwyl handlade rätt, när hon skilde sig från Henrik de Maré och gifte sig med Johnny Roosval. Det är naturligtvis svårt att som utomstående och i efterhand bedöma detta. Men ser man till Ellens (relativa) frigörelse och konstnärliga utveckling känner man sig böjd att hålla med. Dock framgår det av källmaterialet, som redan nämnts, att denna frigörelse inte alltid var så lätt att omsätta i praktiken. Breven visar att Ellen stundom fick anpassa sig och sitt konstnärskap till de krav som ställdes på professor Roosvals hustru. ”*Som berusad av din närhet...*” är också en bitvis gripande skildring av hur en dotter lider av att vara förskjutet av sina föräldrar och hur en mor kämpar för att försöka behålla en god relation till sin son. Möjligen kunde författaren mer ingående

ha diskuterat det pris dockhustrun Ellen de Maré fick betala för att bli konstnärinnan Ellen Roosval. Trots vissa randanmärkningar är boken om Ellen och Johnnys liv och kärleksrelation mycket läsvärd. Frågor som rör kärlek, familjeliv, frigörelse, konstnärskap och karriär är fortfarande aktuella.

Birgitta Meurling, Uppsala

Jan Berggren: *Tullsnok – öppna bommen! Carl Michael Bellman och Tullen*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2003. 135 s., ill. ISBN 91-7203-559-5.

Carl Michael Bellmans liv och diktargärning har diskuterats, filmats och beskrivits i bild och text ett flertal gånger, men aldrig har Bellmans dikter kombinerats med arkivmaterial och bilder av Stockholm för att visa hans liv och upplevelser som anställd vid Generaltulldirektionen åren 1767–1772. Boken *Tullsnok – öppna bommen! Carl Michael Bellman och Tullen* handlar dock inte främst om Bellman, utan om Tullverkets arbete och anställda under samma tid. Bellman har för dessa genom författaren Jan Berggren fått utgöra kroppslig och verbal gestalt. Tiden, människorna och miljöerna beskrivs genom bildmaterial från 1700-talets Stockholm, fotografier från Tullmuseum, arkivmaterial från Tullverket samt utdrag ur Bellmans diktning. Detta kompletteras med en hel del nytagna fotografier från Stockholms tullar. Berättelsen utgör sammantaget en inblick i tullhistorien och Stockholm under gustaviansk tid via en hittills inte omskriven del av Bellmans liv. Framförallt tjänar dock boken som dokumentation i tiden och rummet av Stockholms tullar.

Ett av författaren Jan Berggrens syften är att ge en bild av Bellmans sällan omtalade roll som tulltjänsteman. I författarens förord nämns också att miljöer som Bellman har verkat i, har beskrivits ingående i vägvisaren *Bellman var där* (1997), men att ingen tullmiljö är representerad i denna. Detta vill Berggren komplettera med sin bok. Berggren har under senare tid författat ett flertal böcker om just Tullverkets historia, som även appellerar till andra intressen som i *Tullare lagar mat: Receipt och matminnen* (2001) och *Alla tiders tull i stan – historia och händelser kring Stockholms tullar* (2000). Samtidigt med bokens utgivning pågår dessutom utställningen ”Med penna och pensel i Tullen” på Tullmuseum från hösten 2003 till våren 2005 med Jan Berggren som utställningskommisarie. Denna visar

på litterära, komponerande och målade tullare som Hjalmar Söderberg och Bellman till mer okända skaldar och konstnärer. Här är det tullaryrket som en skapande profession man velat lyfta fram.

I bokens sju kapitel presenteras inledningsvis centrala fakta om Bellmans liv och om tullens organisation under slutet av 1700-talet i Stockholm. Det är en fakaspäckad, ibland på gränsen till för kompakt, upptakt. Lyftet kommer i tredje kapitlet ”Tullare av kött, blod och alkohol”, där författaren via Bellmans diktning ger liv åt olika tullpersonligheter, s. k. ”tullsnokar”. Uppgifter ur diktningen kompletteras med fakta ur tullarkivet och kapitlet är skrivet med en glödande penna som har smittats både av Bellmans humor och av ett historiskt allvar. Kombinationen är spännande. Även det fjärde kapitlet, som behandlar de olika tullplatserna och tullarna sedda genom Bellmans ögon, har ett stort värde i jämförelsen av protokoll, register och Bellmans epistlar samt talande bilder över Stockholms olika tullar. Dessa härrör såväl från sent 1700-tal som från 1800- och 1900-talen samt de första åren av 2000-talet.

Det korta kapitel fem behandlar ämnet litterära tullare, varav Bellman utgör en i raden. Måhända känns detta kapitel som en fingervisning om att tullare ”faktiskt var ganska kreativa människor”. Kapitlet hade passat bättre som en inledning, men har förstås en roll som förklaring och breddning av ämnet inte minst för att kombineras med den pågående utställningen om skapande tullare. De två avslutande kapitlen behandlar slutsatser av respektive källmaterial för arbetet. En reflektion Berggren gör är att det faktiskt var som tulltjänsteman Bellman skrev det som blivit mest centralt i hans totala diktargärning. En anledning till att Bellman skrev mycket under just denna period och att tullarna och tulltjänstemännen så ofta förekom i Bellmans diktning tror Berggren beror på att tullens personer och miljöer var välkända för allmänheten och på så sätt nådde Bellman ut bättre med sitt budskap. På samma sätt har nu Berggren förtjänstfullt använt en välkänd person för att nå ut med Tullverkets historia.

De vackra och intressanta illustrationerna från tullmiljöerna i det sena 1700-talets Stockholm kompletteras i bildtexterna med upplysningar om var viktiga tullbyggnader låg. På sina ställen presenteras detaljer, som t.ex. vinkontroller, vilka endast ett vant öga kan lägga märke till i de detaljerade avbildningarna. Läsaren får se akvarellerna, tuschteckningarna, oljemålningarna och fotografierna ur det expertperspektiv som Berggren, som chef för Tullmuseum och arkivansvarig i Tullverket,